

УДК 159.922.(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ШКОЛЯРІВ**

Афузова Г.В.

кандидат психологічних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

Розглянуто умови, які впливають на формування професійної спрямованості школярів з інтелектуальними порушеннями.

Рассматриваются условия, влияющие на формирование профессиональной направленности учащихся с интеллектуальными нарушениями.

The article presents the terms which influence on forming of professional orientation of students with mental deficiency.

Ключові слова: професійна спрямованість, розумова відсталість, школярі.

Ключевые слова: профессиональная направленность, умственная отсталость, ученики.

Keywords: professional orientation, mental deficiency, students.

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти в Україні (від інституалізації до інтеграції, від надання рівних прав до надання рівних можливостей) актуальною є проблема вдосконалення форм і методів реабілітації та соціально-трудова адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями, оскільки простежується тенденція до збільшення їх чисельності у суспільстві. Частина випускників спеціальних загальноосвітніх шкіл йдуть на виробництво, виконуючи там важкі некваліфіковані види праці, але значна їх кількість завершують професійну освіту в спеціальних групах професійно-технічних коледжів. Проте всі розумово відсталі юнаки та дівчата відчують труднощі в подальшому працевлаштуванні, які обумовлюються наступними чинниками: психологічною неготовністю до моменту переходу від навчання до сфери професійної діяльності; відсутністю чіткої життєвої перспективи, однією з причин чого є почуття соціальної незахищеності; неадекватною самооцінкою і недостатньо сформованою здатністю оцінювати власні можливості та здібності при визначенні профілю і змісту професії; нездатністю адекватно враховувати вплив виробничого мікроклімату на людину і неготовність до подолання певних професійних труднощів тощо [3]. Все це перешкоджає професійній інтеграції у суспільство осіб з інтелектуальним недорозвитком.

На нашу думку, підготовка розумово відсталої молоді до життя, свідомого вибору професії і активної участі у суспільно корисній діяльності полягає не стільки в озброєнні цих юнаків і дівчат певним комплексом знань з загальноосвітньої та спеціальної підготовки, скільки у формуванні у них стійкої професійної спрямованості з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.

Під професійною спрямованістю ми розуміємо психологічну готовність особистості до обраної професійної діяльності, що виражається в пізнавальному інтересі, потребах, ціннісних орієнтаціях, переконаннях, світогляді, професійних намірах і професійних уявленнях. У світлі аналізу структурних складових професійна спрямованість проявляється через орієнтацію людини на професійну діяльність і стійке ставлення до себе як до суб'єкту певної професії, виступаючи визначальним моментом всієї професійно-трудова діяльності. Таким чином, у структурі професійної спрямованості нами виділені три компоненти: 1) мотиваційно-цільовий компонент, який відображає домінуючі мотиви вибору та оволодіння професією, їхню стійкість; смисложиттєві орієнтації особистості; наявність особистісного професійного плану; 2) емотивно-гностичний компонент, представлений уявленнями про майбутню професійну діяльність, її вимоги до особистості фахівця; ставленням до майбутньої професії, до процесу оволодіння нею; наявністю професійної ідентифікації; професійною рефлексією; 3) регулятивний компонент, який обумовлює формування і розвиток професійної самооцінки; професійного прогнозування та антиципації та почуття відповідальності за результати власної професійної діяльності [1].

Внаслідок первинного дефекту – органічного ураження кори головного мозку – професійне становлення розумово відсталих учнів відрізняється значною своєрідністю. Особливості прояву окремих структур спрямованості і самосвідомості у розумово відсталих досліджували такі видатні науковці як В.І.Бондар, Л.С.Виготський, Г.М.Дульнев, М.Л.Коломінський, М.П.Матвеева, Н.Г.Морозова, Б.І.Пінський, В.М.Синьов, К.М.Турчинська, О.П.Хохліна та багато інших корекційних педагогів і психологів.

Проаналізувавши наукові доробки з обраної проблеми, ми дійшли висновку, що в період формування основних компонентів професійного самовизначення – професійної спрямованості і професійної самосвідомості – у розумово відсталих дітей виникають значні труднощі, коли перед ними постає проблема співвідношення своїх інтересів, здібностей, професійних уявлень зі своїми реальними можливостями. Це вказує на недостатність і деформованість усієї трикомпонентної структури професійної спрямованості розумово відсталих школярів.

Так, мотиваційно-цільовий компонент професійної спрямованості, розумово відсталих формується на основі незрілості мотиваційної сфери їх діяльності, що виявляється у обмеженості, поверховості, слабкості та нестійкості мотивів, недостатній сформованості соціальних потреб, відсутності допитливості, слабкому прояві та недовготривалості спонукань до діяльності тощо. Звертають на себе увагу професійні інтереси розумово відсталих молодших школярів – або їх цікавить широке коло професій, або жодна. У учнів старших класів спеціальної загальноосвітньої школи діапазон професій, які їх цікавлять, звужується і охоплює або відомі їм професії, або ті, про які вони мають досить конкретне уявлення. Істотним компонентом інтересу виступає мотив. Учні 5 – 7 класів спеціальної загальноосвітньої школи важко мотивувати свій інтерес до тієї або іншої професії. Більшість з них орієнтується на окремі, зовні привабливі, але не істотні характеристики професійної діяльності, а також на бажання працювати разом з батьками. Лише незначна кількість учнів називає істотні якості професії та усвідомлює її значущість. У значній кількості учнів спеціальної загальноосвітньої школи спостерігається значна невідповідність між названими професійними інтересами і змістом професійного навчання в школі, що свідчить про вплив на вибір майбутньої професії різноманітних випадкових чинників.

Формування емотивно-гностичного компоненту професійної спрямованості розумово відсталих школярів відбувається в умовах недостатньої сформованості знань за всіма основними показниками (повноти, адекватності, усвідомленості, системності, практичного застосування), що обумовлює обмеження професійного світогляду розумово відсталих школярів, які не мають достатніх уявлень про ті галузі діяльності, в яких вони могли б працювати. Також емоції і почуття розумово відсталого школяра тривалий час залишаються недиференційованими та неадекватними. Це у поєднанні із низькою критичністю, малим життєвим досвідом і невідповідністю між інтересами і усвідомлюваними можливостями, провокує формування неадекватного ставлення до майбутньої професії, до процесу оволодіння нею, до себе як суб'єкта діяльності, внаслідок чого професійні наміри часто розходяться з можливостями оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками.

Формування регулятивного компоненту професійної спрямованості розумово відсталих школярів залежить від невідповідності їх професійних, фізичних, інтелектуальних можливостей тій оцінці, яку вони собі дають, їх рівню домагань. Самооцінка розумово відсталих залежить від віку, ступеня інтелектуальної недостатності, від умов навчання та виховання, а критерії оцінювання своїх здібностей виявляються неадекватними і недиференційованими. За висновками Н.Л. Коломинського, в оцінюванні свого характеру і трудової діяльності школярі з вадами інтелекту виявляють більшу самостійність, ніж в оцінюванні власних розумових здібностей [2]. У більшості з них спостерігається невідповідність між самооцінкою та рівнем домагань, а також суперечність між внутрішньою заниженою та зовнішньою завищеною самооцінками, що свідчить про роботу псевдокомпенсаторних захисних механізмів для подолання травмуючих свідомість переживань з приводу власної інтелектуальної неповноцінності [4]. Тенденція до завищеної самооцінки знижується у міру дорослішання учня.

З іншого боку, на розвиток даного компоненту професійної спрямованості значно впливає недорозвиток уяви розумово відсталих дітей, що унеможлиблює прогнозування власної поведінки в різних ситуаціях у майбутньому, тому переважна більшість розумово відсталих не уявляє своє майбутнє, шляхів досягнення мрій. Таким чином, на довільній регуляції поведінки у дітей з вадами інтелекту значною мірою відображається властива їм психічна пасивність та інертність, недорозвиток уявлень, критичного мислення, внутрішнього мовлення, особистісної рефлексії, а також негативний вплив переживань почуття власної неповноцінності [4].

Успішне подолання труднощів у формуванні професійного самовизначення школярів з розумовою недостатністю вимагає комплексного підходу, що передбачає вдосконалення всієї системи професійної орієнтації і професійно-трудового навчання й виховання в спеціальних загальноосвітніх школах, а також використання ефективних форм і методів активної адаптації випускників цих шкіл в умовах сучасного виробництва. Говорячи про формування професійної спрямованості у спеціальній загальноосвітній школі VIII типу, ми маємо на увазі спеціально організований, психологічно та педагогічно контрольований процес, в якому здійснюється керівництво професійним становленням особистості розумово відсталого школяра, виявлення і розвиток інтересів до професії, схильностей і інших компонентів структури професійної спрямованості. Ефективно впливати на професійне самовизначення розумово відсталої молоді, яке передбачає розвиток індивіда як суб'єкта своєї майбутньої професійної діяльності, можна тільки за умови організації належної профорієнтаційної роботи в спеціальному освітньому закладі, метою якої є:

- розширення професійного світогляду учнів;

- формування у них суспільно значущих мотивів вибору професії та професійних інтересів;
- розвиток виражених спеціальних здібностей до певного виду професійної діяльності;
- розширення практичного досвіду в обраній трудовій діяльності;
- формування професійних намірів та професійно важливих особистісних якостей;
- корекція рівня професійних домагань з урахуванням індивідуальних особливостей і стану психофізичного розвитку кожного школяра.

Спеціальний психолог має акцентувати увагу на вивченні професійних можливостей розумово відсталих учнів, на формуванні у них позитивного ставлення до змісту трудового навчання в школі, розширення шляхів профпропаганди та профагітації, впровадження факультативів з установкою на виховання у учнів адекватної оцінки своїх здібностей, розробку змісту професійної консультації розумово відсталих школярів впродовж всього періоду навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афузова Г.В. Психологічні особливості професійної спрямованості майбутнього психолога на корекційну підтримку дітей з психофізичними вадами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.08 «Спеціальна психологія» – К., 2010. – 21 с.
2. Коломинский Н.Л. О формировании самооценки и уровня притязаний у учащихся вспомогательной школы // Дефектология. – 1972. – № 6. – С. 57-62.
3. Копылова Т.Г., Лашина О.Л. Система профориентационной работы в коррекционной школе VIII вида // Дефектология. – 2006. – №5. – С. 75-78.
4. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
5. Турчинская К.М. Социально-трудовая адаптация учащихся вспомогательных школ Украины // Дефектология. – 1972. – № 6. – С. 55-57.

УДК 376.42:159.922.762

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Афузова Г.В.

кандидат психологічних наук

Марченко К.В.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М. П. Драгоманова

У статті розкрито особливості формування самооцінки розумово відсталих дітей та підлітків, а також розглянуто шляхи її корекції.

В статье раскрыты особенности формирования самооценки умственно отсталых детей и подростков, а также рассмотрены пути ее коррекции.

The article explores the characteristics of self-esteem of mentally retarded children and teenagers and the ways of its correction.

Ключові слова: самооцінка, розумова відсталість, діти, підлітки, корекція.

Ключевые слова: самооценка, умственная отсталость, дети, подростки, коррекция.

Key words: self-esteem, mental retardation, children, teenagers, correction.

Формування адекватної самооцінки особистості є актуальним питанням незалежно від віку та психофізичного розвитку. Особливий характер ця проблема набуває у процесі вивчення розумово відсталих дітей та підлітків на сучасному етапі реформування спеціальної освіти від інституалізації до інтеграції. У спеціальній психології особливості формування самооцінки у дітей з інтелектуальними вадами розглядалися такими видатними науковцями як І.В.Белякова, Л.С.Виготський, Е. де Грееф, Г.М.Дульнев, Н.Л.Коломинський, М.П.Матвеева, Н.Г.Морозова, Ж.І.Намазбаева, В.Г.Петрова, Б.І.Пінський, С.Я.Рубінштейн, В.М.Синьов, О.П.Хохліна, Ж.І.Шиф та інші.

За висновками Л.І. Божович, формування адекватної самооцінки – один з найважливіших факторів